

ФЕДЕВИЧ К. К.
ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ У ПОЛЬЩІ 1920–1939 рр. (ІНТЕГРАЦІЯ
ГАЛИЦЬКИХ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
У 1920–1930-ті рр.) / К. ФЕДЕВИЧ.
КИЇВ: ОСНОВА, 2009. – 280 с.

У 2009 р. в Україні опубліковано монографію кандидата історичних наук, співробітника кафедри південних і західних слов'ян Московського державного університету ім. М. Ломоносова Климентія Федевича “Галицькі українці у Польщі 1920–1939 рр. (інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.)”. Переклад з російської здійснила науковий співробітник історичного факультету Дніпропетровського національного університету Тетяна Портнова. У передмові автор зазначив: “Книга написана з позиції стороннього спостерігача, не пов’язаного ідеологічно з польською, російською чи українською історичною патріотичною школою та національним табором. Саме з цієї позиції даються оцінки, характеристики і проводиться аналіз. Проаналізовані мною факти цілком суперечать поширеному сьогодні серед польських та українських істориків і політиків міфу про історію польсько-українських стосунків у Східній Галичині – Східній Малопольщі – Західній Україні у ХХ ст. як історії конфлікту. Конфлікт, протистояння, міжнаціональне насильство були, але склали лише незначну долю відсотку від повсякденності мирного співіснування та інтеграції” [с. 10].

Які ж факти наводить автор на підтвердження концепції про те, що в 20–30-х роках ХХ ст. українсько-польського протистояння в Галичині не було, а відбувалася планомірна державна інтеграція галицьких українців до Польщі? Насамперед, на його думку, це відбувалося через низьку національну самосвідомість галицьких українців: “Традиційні галицькі селяни і міщани, які проживали часто у віддалених сільських районах без розвиненої мережі комунікацій, були зацікавлені в першу чергу у веденні свого особистого господарства та справами своєї громади або церковної парафії. Ця група галицького населення загалом однаково ставилася до австрійської влади до 1918 р., до української у 1918–1919 рр. і до польської в 1919–1939 рр.” [с. 43–44].

Насправді ж український національний рух на початку ХХ ст. досяг таких помітних результатів, що тогочасний польський історик Станіслав Смолька називав цей період не інакше, як “українське завоювання” Галичини. Мережа культурно-освітніх і господарських організацій охопила всі повіти, сягнувши найдалших закутків краю. У 1914 р. товариство “Просвіта” налічувало 77 філій та близько 3 тисяч читалень. Відбулася політична мобілізація галицького селянства. За два передвоєнні десятиліття на місці пригнобленого й безправного селянства сформувалася свідомо своїх політичних інтересів українська нація. Це цілковито змінило загальний баланс сил двох головних галицьких

національностей: якщо польська еліта, зберігаючи свою політичну монополію в краї й надалі переважала, то українське селянство своєю організованістю і національною свідомістю перевищувало польське.

Усі свої здобутки українцям доводилося виборювати у впертій боротьбі з польською адміністрацією. Наприкінці XIX – на початку XX ст. українсько-польські стосунки набрали гостро конфліктного характеру, найвиразнішими проявами якого стали замах на Івана Франка 1897 р., криваві розправи над українськими виборцями, вбивство галицького намісника графа А. Потоцького українським студентом М. Січинським (1908 р.) та польськими студентами одного з лідерів українського студентського руху А. Коцка (1910 р.).

К. Федевич твердить, що державна адміністрація Польщі не припустилася помилки і радикально не втручалася до усталених соціальних, релігійних та економічних відносин у традиційному суспільстві Східної Галичини у міжвоєнний період [с. 44]. При цьому оминає той факт, що у свідомості галицьких українців величезний слід залишила Західноукраїнська Народна Республіка, польсько-українська війна 1918–1919 рр. З огляду на це, після окупації східногалицьких земель польська адміністрація вдалася до репресій проти діячів українського руху, Західноукраїнської Народної Республіки, Української Галицької Армії. Близько 100 тис. осіб були ув'язнені за підозрою участі, сприянні або співчутті ЗУНР і УГА. Тисячі українців померли від голоду і хвороб у таборах для ув'язнених та інтернованих в Домб'є, Видовіцах, Пікуличах та інших. Польська адміністрація усунула українців з усіх урядів, заборонила вживати терміни “українець”, “Галичина”, запровадивши замість них “русин” і “Східна Малопольща”, вжила заходів для роз'єднання та ізоляції українців Східної Галичини і Західної Волині (т.зв. Сокальський кордон). У січні 1920 р. уряд ліквідував Галицький крайовий сейм, а його будинок передав Львівському університету, надавши йому ім'я Яна Казимира. Усе це болісно сприймалося українцями, принижувало їхню гідність. Така політика викликала спротив серед українців. У 1921 р. українець С. Федак здійснив замах на Ю. Пілсудського під час відвідин ним Львова, тяжко поранивши львівського воєводу А. Грабовського. До 1923 р. більшість українських політичних партій стояла на засадах невизнання польської державності в Східній Галичині.

На жаль, К. Федевичу не вдалося утриматися на задекларованих позиціях об'єктивності та незаангажованості при аналізі багатьох фактів. Так, він зовсім не згадує про те, що після рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р. польський уряд відмовився від виконання Сеймового закону 1922 р. про воєводське самоврядування, продовжив політику обмеження прав українців у Польщі. В урядових інстанціях до 1926 р. переважала точка зору ендеків про необхідність національної асиміляції українців, перетворення їх на поляків. З цією метою у 1924 р. сейм ухвалив Закон про освіту (“закон *Грабського*”), який запровадив, замість української національної, т.зв. “*утраквістичну*” (двомовну) школу. З того часу освіта опинилася в центрі українсько-польської конфронтації. Справа

полягала в тому, що характер школи мали визначати заяви батьків. Школи на мові національних меншин, до яких відносили й українців, у Східній Галичині могли засновуватись за наявності 40 заяв батьків, але за одночасною подачею 20 заяв за польську школу така повинна була стати утраквістичною. Станом на 1934/1935 навчальний рік у всій Польщі залишилося всього 457 українських шкіл, переважно невеликих. У них навчалось лише 5 % загальної кількості українських дітей, ще 27 % вчилися в утраквістичних і 68 % – у польських школах.

Українська інтелігенція сприйняла шкільну реформу негативно. Селяни часто організували шкільні плєбісцити, домагаючись відновлення українських шкіл, але, як правило, місцева влада або Міністерство освіти знаходили формальні причини для відмови. К. Федевич в обережній формі, але фактично виправдовує політику польських властей. “Важко погодитися, пише він, що утраквізація мала на меті виключно утиски українського населення. Українська мова викладання не була скасована, і як засіб полонізації дітей свідомих українців утраквізація не була ефективною” [с. 88].

Схвально відгукнувся автор і про заборону української скаутської організації “Пласт”, яка мала патріотичний характер. Державна адміністрація на місцях, пише автор, цілком виправдано побоювалася використання “Пласту” українським підпіллям і домоглася його заборони у 1930 р., коли була зафіксована активна участь деяких пластунів у терористичних нападах ОУН [с. 89].

К. Федевич намагається переконати читача у тому, що в польській армії галицькі українці не зазнавали утисків. При цьому наводить спогади М. Козія про службу під Варшавою, у яких він зазначає, що попри заборону в польській армії ображати національні та релігійні почуття, “не всі сержанти і каптали цього дотримувалися і між ними зустрічалися справжні собаки, котрі прискіпувалися до українців де тільки могли”. Але і в цьому випадку у К. Федевича є виправдання. Слід враховувати, зазначає він, що жорстоке ставлення сержантів, капталів та молодших офіцерів до солдатів у випадку М. Козія могло мати не лише національний підтекст. Такі випадки постійно траплялися в міжнаціональних військових спільнотах [с. 85].

Достатньо спокійним на думку автора було ставлення до галицьких українців польських державних органів, пов’язаних з економікою. “Хоча українські бізнес-структури в Галичині у 1920-ті роки не отримували державної підтримки, вони мали можливість нормально функціонувати і налагоджувати ділові стосунки з іншими господарськими суб’єктами країни. Толерантне ставлення польської влади дозволило українському кооперативному руху стрімко розвиватися” [с. 89]. У цьому твердженні автора є доля правди. Але слід наголосити і на тому, що українська кооперація також стикалася з серйозними проблемами. Занепокоєні зростанням руху, місцеві польські урядовці стали систематично перешкоджати його дальшому розвитку. Польська тактика включала звинувачення в нібито неправильному складанні зведень, порушенні правил будівництва та гігієни, тощо. За всієї своєї чисельності та високої організованості українські кооперативи,

проте, значно поступалися польським через брак капіталів, що обмежував їхній економічний вплив. Однак попри всі труднощі кооперативний рух спричинював суспільну мобілізацію та національну інтеграцію серед українців Галичини і свідчив про їхнє прагнення опікуватися власними справами. Слід мати на увазі й те, що важливим чинником у зростанні ролі кооперативів були ветерани Української Галицької Армії, що вступали до них. Ці патріотично настроєні, політично активні люди дивилися на кооперативи як засіб продовження боротьби за українську справу. Кожен організований кооператив, кожен забезпечений ним товар чи послуга, кожен гріш, що клався до української, а не польської кишені, вони вважали за удар по польському режиму, за ще один крок до незалежності. Участь у кооперативах пояснюється й практичними міркуваннями: дуже часто кооперативи надавали членам ОУН можливість працювати.

К. Федевич уникає чіткої відповіді на питання про аграрну політику польських властей в Галичині. З одного боку, зазначає він, державні структури активно співпрацювали з польською армією та Міністерством внутрішніх справ у справі польської колонізації східних окраїн Польщі на шкоду місцевому населенню, а з другого, вони були зацікавлені у розвитку сільського господарства Галичини незалежно від його національної приналежності [с. 90]. Цим реченням автор обмежився і до цієї проблеми на сторінках книги більше не повертався. А між тим, суть полягала в тому, що польський уряд прагнув вирішити проблему аграрного перенаселення на власне польській території, а з іншого – посилити вплив у Західній Україні. Одним із методів цієї політики мала служити колонізація. Польським осадникам відводилася роль опори влади на західноукраїнських землях. Вже до кінця 1934 р. у трьох воєводствах Східної Галичини було створено 756 осадницьких поселень у складі майже 15 тис. господарств, у власність яких перейшло майже 82 тис. гектарів землі. Урядова політика не створила міцної опори польській владі в Західній Україні, натомість спричинила загострення національних відносин.

У 1926 р. в Польщі відбувся державний переворот. До влади прийшов авторитарний режим Ю. Пілсудського. Українці сподівалися від уряду серйозних змін у національній політиці, надання територіальної автономії Східній Галичині та Західній Волині. Однак цього не сталося. Серед пілсудчиків загальноприйнятим стало положення про державну асиміляцію непольських національностей, надання їм рівних прав з поляками. Проте в реальному житті ці побажання натрапили на серйозні перешкоди. Особливо непримиренні позиції стосовно українців займали польські кола в самій Східній Галичині, де вони перебували під переважним впливом ендецької ідеології. За їхньою ініціативою, у 1930 р. створене Товариство захисту східних земель, яке поширювало гасло *“Польща передусім для поляків”*. Націоналістичні гасла поляків підсилювали радикальні настрої серед українців. Наслідком було зростання напруженості і міжнаціональні конфлікти.

Влітку 1930 р. Галичиною прокотилася хвиля нападів на польські маєтки, що переважно зводилися до підпалів (було зафіксовано понад 200 таких нападів). У відповідь на це уряд вдався до масових і жорстоких дій. У вересні в українські села ввійшли підрозділи поліції та кавалерії, розпочавши кампанію пацифікації (“умиротворення”). Застосовуючи принцип колективної відповідальності, озброєні загони позаймали близько 800 сіл. Вони руйнували осередки українських громад і читальні, конфіскували майно та продукти, фізично карали тих, хто протестував. Було заарештовано понад 2 тис. українців, здебільшого школярів, студентів і молодих селян, майже кожен третій отримав тривалі терміни ув’язнення. Українських депутатів сейму посадили під домашній арешт, аби не допустити їхньої участі у виборах, що проходили в той час, а їхніх українських виборців тероризували, змушуючи голосувати за польських кандидатів. З цього питання у К. Федевича своя позиція. Він вважає, що кампанія пацифікації українського галицького села у 1930 р. була винятковим випадком і що тоді у багатьох селах було побито (покарано різками або шпіцрутенами) лише до декількох десятків осіб. Пізніше через отримані травми пізніше у всій Східній Малопольщі померло до семи осіб, але це вже відбувалося після закінчення пацифікації. До того ж, вважає він, демонстрація сили і рішучості держави справили достатній ефект на галицьке село, аби більше таких масових підпалів не відбувалося [с. 206–207].

Насправді ж “умиротворення” принесло в село позірний порядок, але ніяк не послабило рішучості молодих радикально настроєних націоналістів боротися проти польського режиму. ОУН на початку 30-х років лише змінила тактику, зосередивши зусилля на організації політичних убивств провідних польських державних діячів та урядовців, а також на експропріації коштів, необхідних для її діяльності. Зі свого боку уряд займав щодо українців безкомпромісну позицію. Він скасував самоврядування в селах, перевівши їх під владу польських чиновників. У 1934 р. Польща відмовилася від свого зобов’язання перед Лігою Націй забезпечувати права національних меншин. Того ж року у Березі Картузькій було влаштовано концтабір, в якому тримали близько 2 тис. політичних в’язнів, переважно українців. К. Федевич вважає, що концтабір був створений “для перевиховання” опозиції правлячому режиму, і що в ньому однаково жорстко ставилися до представників усіх національностей і партій. “Як не парадоксально, зазначає він, але для найрадикальнішої частини оунівців найважливішим етапом державної інтеграції часто були превентивні дії державної адміністрації з їхнього насильницького перевиховання. Зокрема дисциплінарне ув’язнення в концтаборі у Березі Картузькій змусило багатьох активістів і лідерів оунівської молоді “прийти до розуму”, замислитися про свій шлях у дорослому житті і більш толерантно ставитися до дійсності, що склалася у Польщі” [С. 73]. Зважаючи на це, виникає запитання до пана Федевича: невже він дійсно вірить у те, що надмірними жорстокостями, до яких вдавалися охоронці концтабору, можна було “перевиховати” в’язнів і зробити їх патріотами Польської держави?

Очевидно, що в умовах цілеспрямованої дискримінаційної політики з боку польської влади українці не бачили реальної перспективи для порозуміння і злагоди. Більшість українських політичних партій зайняли антипольську позицію. Правда, і про це пише К. Федевич, однак це не означало, що українці відмовлялися від співпраці з польською владою.

На вересень 1935 р. у Польщі були призначені вибори до парламенту, які проводилися за новим виборчим законом. Опозиційні польські партії (ендеки, соціалісти, людовці) висловилися за бойкот виборів. Це змусило пілсудчиків шукати порозуміння з національними меншинами. Особливого значення вони надавали участі у виборах українців Галичини. Тривалі переговори з діячами Українського національно-демократичного об'єднання, які велися від 1931 р., завершилися у травні 1935 р. “усною” угодою, яка отримала назву “нормалізації” польсько-українських взаємин. За угодою, українцям обіцяли збереження національної освіти, фінансову підтримку для кооперативних та культурних організацій, розширення сфери вживання української мови в судах й адміністрації Східної Галичини, створення українського університету, звільнення політв'язнів, а також гарантовані місця в майбутньому парламенті й місцевих урядах. Зі свого боку, лідери УНДО погоджувалися визнати Польську державу та взяти участь у виборах. Укладення угоди “нормалізації” (К. Федевич називає її польсько-українським політичним союзом) поділило українське суспільство: частина населення пішла за УНДО і підтримала порозуміння з владою, інша залишилася на непримиренних позиціях щодо держави (ОУН). Про це засвідчили і вибори до парламенту. У виборах взяли участь лише 50 % українських виборців. Після виборів уряд пішов на ряд поступок. Лідер УНДО В. Мудрий був обраний віце-маршалком сейму. Було звільнено більшість українських в'язнів із Берези Картузької. Деякі українські економічні установи та кооперативи отримали фінансові позички. Багатьом членам УНДО здавалося, що життя під Польщею могло стати досить стерпним, особливо в порівнянні з тими страхіттями, яких зазнавали в цей час українці під радянською владою.

Останній розділ монографії К. Федевич назвав “Заморожування і регрес інтеграційних процесів наприкінці 1930-х років”. При цьому не пояснив причин чому це сталося. А почалося це у зв'язку з посиленням тоталітарних тенденцій у польському правлячому таборі, який змінив політику щодо національних меншин. Уряд відійшов від угоди про нормалізацію стосунків з українцями, не виконав узяті на себе зобов'язання. Навесні 1938 р. з посади волинського воєводи було усунуто Г. Юзевського, який намагався знайти спільну мову з українцями. Усе це ще раз підірвало віру української громадськості в можливість порозуміння з поляками і створення підстав майбутньої української державності в Польщі. Антипольські настрої різко посилілись в результаті політики властей щодо зміцнення східного кордону. Ця політика, якій надавали імпульс військові, передбачала рішучий перехід до примусової колонізації українського населення, переселення частини свідомих українців у центральні райони країни. Згідно з

програмою українців не повинно було бути на залізницях, пошті та у лісовій службі Західної України. На Холмщині, Поліссі, Волині розпочато брутальну акцію навернення на католицизм православних українців. Полонізаційні заходи уряду і військових поклали край угоді “нормалізації”. У 1938 р. українські політичні партії створили у Львові Контактний комітет, завданням якого була консолідація національних сил. Його керівники повернулися до вимог української національно-територіальної автономії у Польщі. Однак під час зустрічі лідера УНДО В. Мудрого з прем’єр-міністром Ф. Славой-Складковським 25 травня 1939 р. фактично ще раз підтвердилася повна неприйнятність української національної автономії у Польщі для правлячого режиму. Прем’єр-міністр прямо заявив: *“Ніхто автономії у Польщі Вам не дасть”*. На той час в українському середовищі зросли впливи ОУН, яка посилила терористично-саботажні акції. Влада відповіла новою “пацифікацією” українських сіл Тернопільщини. Українсько-польські стосунки в 1938–1939 рр. різко загострилися. Отже, українсько-польське протистояння у 20–30-х роках ХХ ст. було і польська сторона першою повинна нести відповідальність за його конфронтаційний характер і наслідки конфлікту в 1940-х роках.

Костянтин КОНДРАТЮК